

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Handwritten text, possibly a signature or title, in cursive script.

4786

1872

282
—
P-16

280
B-16 w/

5

Printed in Turkey

Handwritten Turkish text

1289=1872

Handwritten Turkish text

1872

2001

2010

23007

Printed in Turkey

2012

1289=1872

Հռովմայ քաղաքականութիւնը կը տեսնայ որ հետզհետէ կը կորսնցնէ Ներսիսի մէջ և Արեւմտեան եկեղեցւոյն պատկանեալ Կաթողիկ ազգաց առջեւ ունեցած ազդեցութիւնը: Նորանոր ազատամիտ սահմանադրութիւնք և քաղաքական վերանորոգութիւնք, զանազան դաշնադրութիւնք, լուսաւորութիւնք հասարակաց կարծեաց՝ չափաւորեցին և սահմանափակ ըրին Հռովմայ այն հոգեւորական իշխանութիւնը, որ պատուակաւ կրօնի և խղճի՝ իւր սահմաններէն դուրս պորտկալով կուզէր ողողել ամեն քաղաքական ազատական հաստատութիւնները և օրէնքները, և քայքայել այն կապերը՝ որք զԿաթողիկ ժողովուրդը իրենց Տէրութեանը կը լծէին, ինչպէս ատենօք Անգղիոյ կառավարութիւնը Ամերիկային ստացութիւնը կորսնցնելէն ետեւ, բոլոր իւր ուժը՝ շահը և վաճառականութիւնը Հնդկաստանի և Չինաց վրայ դարձուց:

Ըստ սմին օրինակի Հռովմայ հոգեւոր վարչութիւնը իրեն իշխանութիւնը և սկզբունքները տարածելու աւելի յարմար և աւելի դիւրամտօղոյ գատելով զԱրեւելս,

1048
39

կուզէ յաջողցնել Արեւելքի մէջ այն իշխա-
նութիւնը զոր կը մերժէր Կաթողիկն Եւրո-
պայ : Եւ առ այս եւս առաւել կը յորդոր-
ուէր Հռովմայ քաղաքականութիւնը, որչափ
որ անատրուէն կը կարծէ Արեւելքի Կաթո-
լիկները . իբրեւ թէ մահմետական օրէնքն
իսկ բրիտանաց ազգաց իրաւանց պաշտպա-
նութեանը երաշխաւոր չէր կրնար ըլլալ,
իբր թէ, Օսմանեան բարձր կառավարու-
թիւնը հոգատար խնամօք բնաւ չհսկէր իւր
Կաթողիկ ազգաց վրայ և անոնց հնաւանդ
իրաւանցը, սովորութեանցը և առանձնաչը-
նորհուլթեանցը վրայ, որոնք միանգամայն
հիմն են և հաստատութիւն՝ նոյն Կաթողիկ
ազգաց ունեցած հպատակութեանը և ներ-
քին յարաբերութեանցը ընդ կառավարու-
թիւն բարձրագոյն դրան :

Այս վախճանիս հասնելու համար, գրե-
խաւորապէս կէս դարէ ՚ի վեր Հռովմ ամեն
կերպ միջոց կը գործածէ Արեւելքի վրայ :
Ուղղակի՝ իւր Նուիրակներու (բատրեներու)
և Ճիզիվիթներու ձեռօք, և անուղղակի ի ձեռն
օտար Տերութեանց միջամտութիւններ կը-
նէ : 1830 ին տէրութիւնը Կաթողիկները Հա-
յերէն բաժնելու ատեն՝ Կիլիկիոյ հին, ազ-
գային Պատրիարքութեան Աթոռը Հռովմ
մերժելով Լատինական սկզբամբ Նախագա-

հական Աթոռ մը կը յարուցանէ Պոլսոյ մէջ,
արհամարհելով այն բողոքները՝ որ այդ հա-
կազգային աթոռոյն հաստատութեանը հա-
մար կրնէ հին ազգային Կիլիկիոյ Աթոռը :
Չանաղան Կոնդակներ կը հրատարակէ՝ Արե-
ւելեան եկեղեցւոյն դրութեանցը դիմա-
մարտ : Բրօքականտայի Գալոցիս մէջ՝ իրեն
սկզբանց ծառայող և իւր կաթամբ սնող ե-
կեղեցականներ և քահանաներ կը կրթէ, ո-
րոնք երդուրնցած թշնամիներ կըլլան Ազգա-
յին և Տերութեան ոգւոյն, Արեւելեան ե-
կեղեցւոյն օրինացը և սահմանադրութեան-
ցը եղծիչք : Չանալով զԱրեւելցիս Արեւ-
ելեան ազատ եկեղեցւոյն գրկէն հանելով
Արեւմտեան եկեղեցւոյն մէջ ընկլուզել, Լա-
տինացնել և Հռովմայականացնել, և ուղղա-
կի հպատակել տալ Հռովմայ Պապին՝ ոչ մի-
այն իբր Պապ, այլ և իբր Պատրիարք Արե-
ւելեայց, ընդդէմ ամենայն հիմնական կա-
նոնաց և սկզբանց ընդհանուր Կաթողիկ ե-
կեղեցւոյն . որով ոչնչացնել կուզէ իրօք և
արդեամբ Արեւելեան բազմադարեայ Կա-
թողիկ Պատրիարքութիւնները Կիլիկիոյ, Ա-
սորոց Մարանցւոց Քաղդէացւոց և Մելքի-
դաց, և անոնց ունեցած սեպհական և յա-
տուկ իրաւունքները՝ իշխանութիւնը և ա-
ռանձնաչնորհութիւնները : Եւ միանգամայն

Արեւելցի Կաթողիկ ժողովրդեան՝ նոյն իսկ իւր Օսմանեան Տէրութեանը հետ ունեցած ներքին հպատակութեան կապը և եղանակաւորութիւնը կը խախտէ: Եւ ասոնց ամէնքը, մեր օրերս՝ վերջին Րէվերսուբուս Կոնդակին հրատարակութեամբը կարգիւնացնէ 1867 Յուլիս 12:

Ըստ այսմ Րէվերսուբուս Կոնդակը պէտք է նկատել իբր ուրուսպիւր Հռովմայ քաղաքականութեան, ժամանակէ ի վեր յղացած՝ Արեւելցւոց վրայ ունեցած յատակագծին. և ըստ այսմ դիտել թէ Հռովմայ անիրաւ պահանջողութիւնքը նոյնին մէջ մինչեւ ուր կը ձկտին, թէ ի վնաս Օսմանեան կառավարութեան ներքեւ գանուող Արեւելեան Կաթողիկ ազգաց իրաւանցը և քաղաքական հպատակութեանը, և թէ ի վնաս նոյն իսկ Օսմանեան կառավարութեան ազատութեանը և Արքայական իրաւանցը, և հետեւաբար թէ որչափ իրաւացի էր և ստիպողական նորին հերքումը թէ ի կողմանէ Օսմանեան հպատակ եղող Արեւելեան Կաթողիկ ազգաց, և թէ ի կողմանէ Տէրութեան:

Րէվերսուբուս Կոնդակը, որ սոսկ քաղաքական դիտմամբ յօրինեալ կանոնադրութիւն մի է, գլխաւորապէս այս հինգ կէտերուն վրայ կայացած է:

Ա. Ընտրութիւն Եպիսկոպոսաց. - Ազգին և Կղերին ընտրութիւնը կոչնչացնէ և Հռովմայ կը սեփհականէ չորրորդ անձ մը ընտրելը՝ հաստատելը, և ընտրեալը կերդուրնցնէ իրմէ զատ ուրիշի հրամանին չհրատակել:

Արդ ըստ այսմ Ազգը անկարող կըլլայ իւր վտահութիւնը գրաւող անձինքը իրեն հոգեւոր առաջնորդ ընտրելու, և օտար միջամտութեամբ, և թերեւս օտար հպատակութեամբ ընտրուած անձ մը կատիպուի իրեն Հոգեւոր առաջնորդ ընդունելու: Օսմանեան Տէրութեան իրաւունքը և ներքին կառավարութեան կազմութիւնը կը քայքայի, որովհետեւ իւր գաւառաց մուրախ խասները և գաւառային Տէրութենական ժողովոց անդամները օտար իշխանութեան մ'ընտրութեամբ կըլլան: Ուստի ինչպէս Օսմանեան կառավարութիւնը պիտի հարկադրի այդ օտար ընտրութիւնը իւր տէրութենական Պէրաթով հաստատել, ասանկ ալ առանց այդ օտար իշխանութեան հաւանութիւնը ընդունելու չպիտի կարենայ, երբ հարկը պահանջէ, ի պաշտամանէ զրկել իւր մուրախխասները, որոնք ըստ Րէվերսուբուսին մէկմէկ Պապական դեսպաններ են. (consuls):

Բ. Ընտրութիւնն Կաթողիկոսին կամ պատրիարքին, - Այդ ընտրութիւնը Ռէվերուրուս կը սեփհականէ միայն այն Եպիսկոպոսաց՝ որոնք իրեն նուիրակները ըլլալով բրած ընտրութիւննին ի հարկէ Հռովմայ միջամբտութեամբ եղած պիտի սեպուի. իսկ այդ ընտրութեան հաստատութիւնը ուղղակի Հռովմ պիտի տայ. և առանց այդ հաստատութիւնը և Փայիօն ընդունելու՝ կարող պիտի չըլլայ այս օրինակ ընտրուած Պատրիարքը կամ Կաթողիկոսը իր պաշտօնը վարելու: Հետեւաբար, ազգը և կղերը որոնք ընտրութեան մասնակցութիւն չունին, բըռնադատեալ են ընդունելու իրենց ընտրութեամբն չեղած և օտար միջամտութեամբ հաստատուած լոկ անուամբ Պատրիարք մը, և Օսմանեան կառավարութեան ներկայացրնելու երաշխաւոր մը, որուն ոչ ազգայնութեան և ոչ առ Տէրութիւնն ունեցած հաւատարմութեան վրայ կրնայ վստահիլ՝ Լատին նուիրակ մը սեպուելով սոյն կերպ ընտրեալը: Իսկ Օսմանեան կառավարութիւնը բռնադատեալ է իւր Պէքաթովը հաստատելու՝ օտար իշխանութեան մը միջամտութեամբ եղած այդ հակազգային ընտրութիւնը. և իւր հպատակ ազգին երաշխաւոր ճանճալ, և անոր գլուխ անձ մը, որ Ազ-

գին և Տէրութեան վստահութեամբ և հաւանութեամբ եղած չէ, մանաւանդ թէ հաստատել անձ մը ըստ ամենայնի կասկածելի, որ երդում ունի օտար իշխանութեան մը օգուտը և շահը դիտելու, իւր Ազգին և Տէրութեանը օգտին և շահուցը դէմ. և զոր Տէրութիւնը և ազգը չպիտի կարենան, երբ հարկ ըլլայ, դրկել ի պաշտամանէ առանց այդ օտար իշխանութեան Հռովմայ հաւանութիւնը ընդունելու:

Գ. Կաթողիկոսը կամ Պատրիարքը ուղղակի կախում ունենայ, երդմամբ ի Հռովմայ. - Ըստ այսմ բնաւ առանց Հռովմայ հաւանութեան գործ մը չտեսնայ, հինգ տարին անգամ մը ներկայանայ Պապին՝ և իւր գործոց ամբողջ հաշիւը տայ, ինչպէս նաեւ դրամական մատակարարութեանը: Հետեւաբար, Ազգը և Օսմանեան Պետութիւնը չեն կարող հաշիւ պահանջել Պատրիարքէն, և ոչ պարտաւորութիւն մը դնել անոր վրայ առանց Հռովմայ հաւանութիւնն ընդունելու:

Դ. Բովանդակ Օսմանեան կառավարութեան մէջ գտնուող, և նորին մուրհակներովը հաստատուած ազգային ինչք, ստացուածք, կալուածք, եկեղեցիք, հիւանդանոցք, աղքատանոցք և ասոնց եկամուտքը

Հռովմայ կառավարութեան ներքեւ են . -
 ըստ այսմ Տէրութիւնը և Ազգը չեն կարող
 վաճառել, գնել, այլայլել առանց Հռովմայ
 հաւանութիւնը ընդունելու :

Ե. Րեվերտուտը կը վճռէ և կը սահմանէ, որ դեռ ինչ փոփոխութիւններ որ
 Հռովմ իրեն պատշաճ և օգտակար դատի
 ընելու ըստ ժամանակին, ըստ տեղւոյն և
 ըստ անձանց ապագային համար, այն ալ իւր
 բարձրագոյն իշխանութիւնը կը վերապահէ . -
 ըստ այսմ թէ Ազգը և թէ Տէրութիւնը նո-
 րանոր յափշտակութեանց և նորանոր իրենց
 իրաւանցը և օրինացը դէմ անիրաւ յարձակ-
 մանց սպասելու՝ Հռովմայ դատակնիքն և
 սպառնալիքն արդէն ունին Րեվերտուտը մէջ :

Այդպիսի ազգակործան և Տէրութեան
 վնասակար կոնդակ մը ինչչափ որ որոշուած
 էր Հռովմայ կողմանէ գործադրուելու բու-
 ըր Արեւելեան Կաթոլիկ ազգաց և Պատրի-
 աքքութեանց համար, սակայն առաջին գոր-
 ծադրութիւնը Հայ Կաթոլիկ Ազգէն սկսիլ
 կամեցաւ, թերեւս յարմար գործի տրին
 կատարմանը տեսնալով զՀասուէն և իւր կողմ-
 նակցութիւնը : Սակայն, Հայ Կաթոլիկ Ազ-
 գին ողջամիտ և Տէրութեան հաւատարիմ
 մնացած մասը՝ աշխարհականը և քահանայք
 բարբեցին և մերժեցին զՐեվերտուտը, թէ

իբր սկզբունք՝ որովհետեւ Պապը իբր միայն
 Պատրիարք Եւրոպիոյ այդ ձեւ կոնդակ չէր
 կարող ուղղել Արեւելեաց, որոնք իւր Պատ-
 րիարքութեան ներքեւ չեղէն բնաւ և չեն,
 երկրորդ, մերժեց այն կոնդակը՝ իբր ազ-
 գակործան և Տէրութեան վնասակար, օտար
 կանոնադրութիւն մը : Իսկ Օսմանեան բար-
 ձրը կառավարութիւնն ալ խորախորհուրդ-
 քննութեամբ ի զննին առեալ այն կոնդակը
 լաւ կը համողուի որ, այն կոնդակին բուն
 դիտմունքը կրօնք և հաւատք չըլլալով, սահ-
 մանուած է ուղղակի Տէրութեան հպատակ
 ազգ մը՝ Տէրութեան դէմ հանել պատրուա-
 կաւ խղճի, և զնայնք օտար Տէրութեան հը-
 պատակ ընել, որ է ըսել, Տէրութիւն մը
 Տէրութեան մէջ հաստատել, Աալի բաշա-
 յին օրովը մերժեց զՐեվերտուտը հանդերձ
 բովանդակ կանոնադրութեամբ իբր Օսման-
 եան Տէրութեան իրաւանցը և ազատու-
 թեանը դէմ և վնասակար, և Ֆէթիհ-Սուլ-
 թան-Մէհմէտէն Արեւելեան ազգաց տըր-
 ուած առանձնաշնորհութեանցը հակառակ :
 Եւ հետեւաբար Հասուէն էֆէնտիին Պատ-
 րիարքութիւնը Րեվերտուտը կոնդակին և ա-
 նոր կանոնադրութեանցը վրայ հիմնուած բը-
 լալուն համար՝ Պատրիարքութեան պաշտօ-
 նէն զինքը վար ձգեց, և 1867 Սեպտ. 14-

26 ին 1284 ձեմագիւլ էվիլէլ 28 . տուած Պէ-
 բն ոչնչացուց . նոյնը Տէրութեան դիւա-
 նատան արձանագրութենէն ալ ջնջելով :
 1870 Գեանուհի էվիլէլ 1 Գեկտեմբեր 1-13 .

Չեմք կրնար զանց ընել յիշեցնելու հոս
 որ Հասունեան կողմնակցութիւնը և նոյն
 ինքն այդ կողմնակցութեան մեծամեծներն
 ալ լաւ ճանչցեր էին՝ թէ Բեկտեմբերն որ-
 չափ Տէրութեան ազատութեանը և ազգին
 իրաւանցը կանխրաւէր և հաւատարիմ հսկա-
 տակութեան սգւոյն դէմ կը ղինէր : Բայց
 իրենց բարեխնամ Տէրութեանը վրայ ալ ան-
 վրատահուութեան կասկածներ սնուցանելով
 1847 Մայիս 17 թուականաւ Հասունին գը-
 րած գիրը առ Բրոքսկանտա (1) , և ուղերով
 սոյն կոնդակին ու ժողը Օսմանեան կառավա-
 րութեան ընթացքը Հռովմայ քաղաքականու-
 թեան ծառայեցնել այս Արեւելեան խրնդ-
 րոյն մէջ , բողբոլին հոգեւորական և հա-
 ւատքի կանոնադրութեան կերպարանք մը
 տալով նոյնը , Տէրութեան Գիւանատան մէջ
 արձանագրել տուեր էին կերպով մը Ֆուլթ
 փաշային օրովը , և Հասունին ալ , որ Հռով-
 մայ քաղաքականութեան մէկհատիկ յարմար

(1) Տես միւսնոյն տաճկերէն սպագրութեա-
 նը մէջ երես 21 :

գործի էր՝ Պատրիարքական Պէր-ն հանել
 տուեր էին : Սակայն , այսօր որ Տէրութիւ-
 նը լաւ ըմբռնած է Բեկտեմբերն քաղաքա-
 կան խարդախ կերպարանքը , դարձեալ չեն
 դադարիր Հասունեանց մեծամեծներն նոյն
 հոգեւորական և հաւատքի կերպարանքն
 ընծայել սոյն կոնդակին . որպէս զի իրենք
 որ Տէրութեանական բարձր պաշտօններու մէջ
 գտնուեցան և կը գտնուին , և սոյն Տէրու-
 թեան առատածեռնութեամբ ամբաւ հա-
 րըստութիւններ ժողվեցին , նոյն Տէրու-
 թեան դէմ իբր մատնիչք , թշնամիք և խար-
 դախք չերեւան : Եւ իցէ թէ չըլլային այս-
 պէս ինչպէս այսօր յայտ յանդիման կերեւայ
 Բեկտեմբերն հոգեւորական դիմակը պատու-
 ուելով . - այս Հասունեան կողմնակցութեան
 համար :

Իսկ Հռովմ տեսնելով որ իւր բազմամ-
 եայ քաղաքականութեան շինուածը այդպէս
 յեղակարծ կը քայքայի , այն ողջամիտ և Տէ-
 րութեան հաւատարիմ Ազգին ձեռօք որ
 Արեւելեան Հայ Կաթողիկ կ'կոչուի . և դժ-
 կամակելով որ այդ ողջամիտ ազգը մատ-
 նեց և խայտառակեց Մահմետական կառա-
 վարութեան առջեւ իւր Հռովմեական
 խարդախ քաղաքականութիւնը , անիրաւու-
 թեան վրայ անիրաւութիւն մ'ալ աւերցնե-

լով՝ ըստ ամի անդիկանոնական և անվաւեր արգելք և բանադրանք մը կ'իսաւրէ 1870 Նոյեմբեր 2 գրգռու թեամբ Հասունեանց այն եկեղեցականաց դէմ որ Ազգին հետ միատեղ Տէրութեան աչքը բացին մերժել տալու գրեթէ քսուսը, յուռալով այդ սնտոի սարունալեօք վախցնել կղերը որ կը բաժնուի ողջամիտ և հաւատարիմ մասնէ ազգին, և ազգն ալ Տէրութենէ, որով Օսմանեան Տէրութիւնը անկարող ըլլայ Ռեթրոսպրաւին հերքման վճիռը առջեւ տանիլ, գրգռելով նա եւ մէկ քանի Կաթողիկ դեօզանաց միջամտութիւնն ալ Օսմանեան կառավարութեան դէմ, բայց ընդունայն յուտարութիւն : Կղերը ամրապինդ ազգին հետ կենալով և ազգը Տէրութեան հետ, այս անգամ Հըռովմը իւր նօս բռնութիւնն զիմամարտ ուրիշ նօս բռնութեան մը գտաւ Ազգին և Տէրութեան կողմանէ : Ազգը և կղերը անվաւեր բանադրանքի մը ինչ ծանրակշռութիւն տալ պէտք է կուտան և յոչինչ կը սեպեն, յառաջ կը վարեն իրենց գովելի որոշողութիւնը և իրենց իրաւանց գործադրութիւնը : Հռովմաց լոկ բռնաբարութեանց դէմ թու մը և չափ մը դնել ուզելով ըստ այսմ նախ Հասունին Պատրիարքական և Կաթողիկոսական ընտրութիւնը իբր ոչ եղած (նօս ավընիւ) կը հա-

մարին հետեւեալ պատճառներուն համար : Ա. Հասուն հանդիսաւոր երդում ունենալով Ազգին և Օսմանեան Տէրութեան արքայական իրաւունքները յարգելու և պաշտպանելու կը դրժէ իւր երդման և կ'մտանէ իւր Ազգը և Տէրութիւնը օտարին : Բ. Հասունին ի Կաթողիկոս ընտրութիւնը թէութիւն մը ունենալով « առանց որոյ ոչ » յաջորդելու հնաւանդ և սրբազնեալ իրաւանց այն Պատրիարքական ազգային աթոռոյն առ որ կընտրուէր ինքը այդ թէութիւնը կոչընչացնէ վաճառելով Հռովմայ այն իրաւունքները . ուտոի իւր ընտրութիւնն ալ առ այս (ad hoc) կոչնչանայ : Գ. Հասուն իւր ընտրութիւնը և հաստատութիւնը ազգին և Տէրութեան ձեռքէն հանելով Հռովմայ կը սեպահանէ երդումն հպատակութեան տարով օտար իշխանութեան, որով իւր ազգութեան և Օսմանեան հպատակութեան կը դրժէ . ուտոի նովին գործով ոչ ազգը և ոչ Տէրութիւնը կրնան ճանչնալ բնաւ զինքը հոգեւոր գլուխ ազգին իբր Կաթողիկոս և Պատրիարք և երաշխաւոր : Կիլիկիոյ Աթոռոյն պարապութիւնը հրատարակելով եկեղեցեաց մէջ 1871 Փետրվար 2 բողոք Հայ Կաթողիկ Ազգին և Քրիստոնէութեան եպիսկոպոսունք ազգաւ և կղերիւ հանդերձ ըստ Արեւել-

եան եկեղեցւոյ օրինաց և սովորութեանց
Պահտիարեան Տիգրանակերտի Արքեպիսկո-
պոսը կընտրեն Պատրիարքական Աթոռոյն
Կիլիկիոյ Յակովբ Պետրոս Թ անուամբ 1871
Փետրվար 13 . Հռովմ այդ ընտրութեան մէջ
իւր քաղաքականութեան մեծ հարուած մը
տեսնելով իրեն յարձակողական ոճը կը փո-
խէ և գաղտնի խաբէական հնարքներու կը
դիմէ : Գեսպանական պատուով Մօնա. Ծրան-
քին Պօլիս կը խաւրէ առ բարձրագոյն Գու-
ռըն 1871 Ապրիլ 1 : Այս պատական նուի-
րակը երկդիմի անգոհացուցիչ պատրողական
մեկնութիւններով և փոփոխութիւններով
կը ջանայ զՌեփրոմը ընդունելի ընել բարձ-
րագոյն Գրան : Բայց ազգը և Բարձրագոյն
Գուռը Ապրի փաշային օրովը պապական դես-
պանին խաբէական հնարքները և մանուա-
ծոյ խօսքերը կոչնչացնեն : Այն ատեն Հռովմ
իւր դեսպանին ձեռօք Գօֆօրոմ մը կառաջար-
կէ Բարձրագոյն Գրան : Չարմանալի խաբէ-
ութիւն . որովհետեւ մինչ Հռովմ Կաթօլիկ
Տէրութեանց հետ միայն Գօֆօրոմ ընելու սու-
փոր է՝ այս առթիւ մէջ Մահմէտական Տէ-
րութեան հետ Գօֆօրոմ ընելու կելլայ . սա-
կայն իւր դիտմունքը Գօֆօրոմ չլացուցիչ ան-
ուամբ դարձեալ զՌեփրոմը կերպով մը
ուրիշ կերպարանքի մը ներքեւ ընդունելի

ընելն է : Այի փաշան Մօնա. Ծրանքիին Գօֆօր-
ոյն առաջարկութեան խաբէական իմաստը
իմանալով՝ կը մերժէ , և հիւանդութիւնը
վրան հասնելով՝ կը վախճանի , 1871 . Օգոս-
տոս 25 :

Մահմուտ փաշան որ կը յաջորդէ Այի
փաշային իւր Տէրութեան և իւր հպատա-
կացը շահը և իրաւունքը նպատակ առնելով
այս ակններեւ խնդրոյս մէջ , և լաւ համոզ-
ուելով խոհական խորհրդով որ Հասունին
և Հասունեանց և Հռովմայ պահանջմունք-
ները անիրաւ ըլլալով՝ միանգամայն Տէրու-
թեան շահուցը և իրաւանցը և հիմնական
քաղաքական սկզբանցը եղծիչք են , ճամ-
բայ կուտայ պապական դեսպանին , 1871
Հոկտ. 20 . իմացնելով իրեն որ այս խնդրոյս
վրայ չկրնար իրեն հետ բանակցութեան
մասնել ո՞ր և իցէ կերպով , և հանդիսաւոր և
հրապարակական կերպով ոչինչ կը հրատա-
րակէ զՌեփրոմը : Եւ ըստ այնմ Հասու-
նին ի Պատրիարքական պաշտօնէն իննալը հը-
րատարակելով կը հրաւիրէ անխափր բոլոր
Հայ Կաթօլիկ հասարակութիւնը՝ երկու կող-
մին ալ միառեղ՝ որ ըստ հնաւանդ կարգադ-
րութեան Օսմանեան Տէրութեան և ըստ
նմանութեան Հայ և Յոյն ազգաց իրենց
Պատրիարք մը ընտրեն և ըստ այնմ հրամա-

նագիր (պույրուլուն) կուտայ 1872 Մայիս 1:
 Բայց Հասունեանք՝ Հասունին և Հասունեան քահանայից թելադրութեամբ և անդրադեռնականութիւն պաշտպանող մէկ քանի գեսպաններուն թեւարկութեամբ սոյն ընտրութեան մէջ չեն ուզեր ազգայնոց հետ միանալ. եւս առաւել գիտնալով որ բազմութիւնը իրենցմէ չէ, ծածուկ 230 հոգիի չափ՝ շատը պանդուխտ և գաւառացի ծառայից դասէն բողկացեալ՝ Ղալաթիա ի Սփրկիչ եկեղեցին խառն ի խուռն ժողովք մը կընեն, և Պուրսայի առաջնորդ եղող Թիւքեան Եպիսկոպոսը (որն որ Ռեփրուարտի ուժով ի Հռովմայ ընտրուած է և հաստատուած) Ազգապետ Պատրիարք կընտրեն, որով կուզեն իմացնել որ Տէրութեան վճիռը՝ Ռեփրուարտի վրայօք բանի տեղ չեն դնէր, միշտ նախադասելով Հռովմայ քաղաքականութեան հպատակիլը, նոյն իսկ ուր Օսմանեան Տէրութեան իրաւանցը դէմ կ'ելլայ: Եւ յետոյ 230 հոգւոյ ստորագրութեանց վրայ խարդախ յաւելուածներ ընելով՝ 1200 սուտ և շինծու ստորագրութեամբ աղերսագիր մը Բարձրագոյն Իրան կը ներկայացնեն, որպէսզի հաստատէ իրենց ընտրած Պատրիարքը: Բայց Եպարքոսը տեսնելով որ ասոնք խարդախութեամբ Տէրու-

թեան յայտնի հրամանին դէմ կ'ապստամբին և կը զինին՝ աղերսագիրնին կամերժէ յանդիմանութեամբ, և չուզելով կուսակցութիւն մը ընել այս կամ այն կողման՝ հաւատարապէս երկու կողման ալ ազատութիւնը յարգելով՝ Տէրութեան սեփհական տեղ մը կորոչէ, և կը հրամայէ որ ի Գալաթա Սարայի ի Բերա՝ Սուլթանիյէի Գպրոցը ի ներկայութեան Պէյլիքճի պէյին՝ Ազգին երկու կողմն ալ միանանձև անխտիր բոլոր քահանայից մէջէն՝ առաւելութեամբ քուէից Պատրիարք մը ընտրեն:

Սոյն օրը բոլոր Ազգը կ'սողովի ի Գալաթա Սարայը Պատրիարքին ընտրութեան համար. բայց Հասունեանք գիտնալով իրենց նուազութիւնը՝ չեն երեւար. իսկ իրենց կողմանէ իբր նուիրակութեամբ Մըսըրը Պողոս պէյ, Վարդան պէյ և Ապտալէֆէնտին կուգան առ Պէյլիքճի Պէյն ըսելով որ “ ոչ երբէք կրնան բանադրեալ քահանայից հետ քուէարկութեան մտնել և այն քահանաներն ալ ընտրութեան մէջ խօթել ” և սոյն օրինակ թուղթ մը կըմբեն կը յանձնեն և կը քաշուին. և այսու Տէրութեան բացարձակ հրամանին հակառակ՝ բացարձակ մերժողական թէութիւն մը կը դնեն “ առանց որոյ ոչ ”, որովհետեւ բանագրանք և Ռեփրուարտի

հումանուն ըլլալով՝ սոյն խնդրոյս մէջ ինչ պէս բանադրանքը Ռեֆրոմացիոն մերժումը կը նշանակէ, ասանկ ալ բանադրանքի բարձումը Ռեֆրոմացիոն հաստատութիւնը կը նշանակէ. ըստ այսմ Հասունեանց նուիրակները իրենց ստորադրութեամբը վկայած կըլլան թէ չեն կարող Ռեֆրոմացիոն մերժող մասին հետքուէարկութեան մտնել և զՌեֆրոմացիոն մերժող անձ մը Պատրիարքի ընտրութեան մէջ խօթել, և հետեւաբար մինչ Տէրութիւնը ամենայն հանգիստուր կերպիւթեութիւն կընէ Պատրիարքի ընտրութեան Ռեֆրոմացիոն հէքքումը, Հասունեանք այդ ընտրութեան յայտնի թեութիւն կը գնեն Ռեֆրոմացիոն ընդունելութիւնը: Ընտրութիւնը կահսի և 1300 քուէով Քիւրէլեան Տիգրանակերտի Յովնան արքեպիսկոպոսը կընտրուի ի Պատրիարքութիւն բովանդակ Հայ Կաթողիկ ազգին վրայ 1872 Մայիս 9: Եւ թաղաւորին ներկայանալով՝ Բարձրագոյն Դուռը կ'ըրթայ, ուր իւր ընտրութեան հաստատութիւնը կ'առնու և ապա Պատրիարքական Պէրաթի ալ կ'ընդունի: Բայց Հասուն և Հասունեանք պատրուակաւ խղճի կը նախադասեն Հոռովմայ կամքը և զՌեֆրոմացիոն Սգգին և Տէրութեան իրաւարար որոշութեանցը, և կերգոեն եւս քանի մը Կա-

թողիկ Տէրութեանց Դեսպանները Օսմանեան կառավարութեան հանդիսաւոր վճռոյն դէմ: Եւ որպէս զի ընտրուած Պատրիարքը չճանչնան և չհնազանդին անոր, պատրուակ կըռնեն անիրաւ և անվաւեր բանադրանք մը: Իսկ դեսպաններէն մէկ քանին կամ անմրտութեամբ և կամ լաւ եւս Հասունեան կողմնակցութիւնը յարմար առիթ սեպելով Օսմանեան կառավարութեան միջամտութիւն ընելու՝ զԲարձրագոյն Դուռն անհանգիստ կընեն: Հանդերձ այսու Տէրութիւնը ըստ մասին վերջ տարու համար այս յուզմանց, և զՍգգը և զՏէրութիւնը ազատելու համար խառնակող և խռովարար անձէ մը՝ Հասունին Տէրութեան սահմաններէն դուրս տարագրուիլը կորոչէ և կը գործադրէ. 1872 Յուլիս 8:

Հասունեանք տեսնելով թէ ալ անհնարին է ուղղակի ընդունելի ընել զՌեֆրոմացիոն Օսմանեան Տէրութեան, ուրիշ խաբէական հնարքի մի ձեռք կղարնեն, զՏէրութիւնը սխալ և հակասական դիրքի մէջ ձգելու համար: Կինդրեն Տէրութեանէն որ իրենց հակազգային կուսակցութիւնը բաժնէ Հայ Կաթողիկ ազգէն և նորին Պատրիարքին հպատակութեանէն, գոնէ առանձին վարչութեամբ մը. ինչպէս երբեմն 1828 ին բաժ-

ներց Հայ Կաթողիկ ազգը միւս էջմիածնական մասէն . որովհետեւ կրօնն թէ նոյն հալածանքը կնորոգուի իրենց դէմ 1872 ին . և ասանկով ազգէն բաժնուելով իրենց աւար և կողոպուտ կուզեն ընել ինչչափ որ ի Պօլիս և գաւառներու մէջ եկեղեցիք , ինչք և կարուածք դեռ կգտնուին ձեռուընին : Եւ ասով դարձեալ կհրաւիրեն Կաթողիկ Տէրութեանց միջամտութիւնը Օսմանեան Տէրութեան իւր հպատակաց վրայ ունեցած ներքին կառավարութեանց դէմ : 1828 ին հալածանքը սկիզբն և պատրուակ եղաւ Եւրոպական Տէրութեանց Օսմանեան հպատակ Կաթողիկները պաշտպանելու դիտմամբ , միջամտելու միշտ ի վնաս շահուց և ազատութեան Բարձրագոյն Պրան կառավարութեանը . և որ տէրութիւնը որ աւելի ազդեցութիւն և զօրութիւն ունեցեր է՝ կարծես աւելի եւս միջամտութիւն ընելու իրաւունք ստացեր է . ինչպէս որ յայտնի տեսնուեցաւ 20 տարիէ ի վեր Գաղղիոյ Նաբօլէոնեան աւեանավնասակար և վատ կառավարութեան ընթացքէն ի Հռովմ և ի Պօլիս , յարեւմտեան տիտուր հանգամանքներով պաշտպանելով գՊապը ընդդէմ շահուց Իտալիոյ , և զՀասուն և նորին անդրալեռնական կուսակցութիւնը՝ ընդդէմ իրաւանց և շահուց Օսմանեան Տէ-

րութեան , որով այդչափ խառնախնթորութիւն հասաւ ազգերնուս և Տէրութեան կառավարութեան մէջ : Ուստի մինչ մեր օրերս այդ բարեխնամ կառավարութիւնը իւր հայրական և հաւասարակիւ հոգատարութեամբը իր առհասարակ հպատակաց վրայ՝ այդ օտար և շահախնդիր Կաթողիկ պաշտպանութիւններուն աւելորդ և վնասակար ըլլալը ակնբերել կցուցունէ , միւս կողմէն չվսխնար և չամաչէր Հասունեան անարգ կուսակցութիւնը օտար և խորթ դրութեան մի հաւմար՝ նորէն նոյն օտար և վնասակար ազդեցութիւնները հրաւիրել Օսմանեան բարձրագոյն կառավարութեան դէմ :

Սակայն եթէ 1828 ին Եւրոպական տէրութիւնը միջամուտ եղան բաժնելու Հայ Կաթողիկները էջմիածնական Հայերէն , այն հաւատքի հալածանք մըն էր , և նոյն իսկ Բրորականտայի և ճիզվիթներու մասը օտար չէր այդ բռնութեան գործքէն . որովհետեւ Հռովմայ յախշտակիչ քաղաքականութիւնը այնչափ վախցուցած էր Հայ ազգին աչքը , որ եթէ հնար չէ ուրանալ որ սոյն հալածանքը պտուղ մի ըլլայ նաեւ կրօնամոլութեան և տգիտութեան այն ժամանակուան Հայ Պատրիարքի և ոմանց ի մեծամեծաց ազգին , նոյնպէս չէ հնար ուրանալ որ նոյնը ըստ իւր

պատճառած ըլլայ Հռովմայ բռնաբարող քաղաքականութենէն և ճիզգլխիթական միջամտութենէն : Ուստի թէպէտ կղճկամակէր Հայ էջմիածնական ազգին ողջամիտ ընդհանրութիւնը այդ ատելի կրօնական բռնութեան դէմ, հանդերձ այնու ոմանք զեղծան Բարձրագոյն Կրան վստահութեամբը հալածելու համար անմեղ հասարակութիւն մի՞ որուն կրօնքը և հաւատքը ոչ ազգային իրաւանց դէմ ելլելով և ոչ ալ Օսմանեան Տէրութեան արքայական իրաւանցը, զո՛հ եղաւ միայն կրօնամոլ ատելութեան մի, քրտորանօք, գրաւմամբ ընչից, մերկութեան, տվու և ծարաւու և տարագիր մահուամբ իսկ :

Իսկ 1672 ին ազատ թողուած է Հասունեանց սրաշտել իրենց որեւիցէ հաւատքը, ուր կուղեն և որոնց ձեռօքը կուզեն, առանց ամենեւին բռնադատութեան, և եթէ ազգը և Տէրութիւնը կպահանջէ միայն իրենցմէ հաւատարմութիւն առ ազգային իրաւունս, եթէ Հայ Կաթողիկ ազգէն և անուանակոչութենէն չեն ուզեր հրաժարիլ, և հպատակութեան օրինաց և հրամանաց Օսմանեան Տէրութեան, եթէ իրենց Տէրութեան հպատակութենէն չեն ուզեր բաժնուիլ : Այս իրաւացի պահանջման՝ հալածման մի կերպարանք տալը հակասական լըր-

բութիւն է, և Եւրոպական դեսպանաց միջամտութիւնն ալ այս մասիս՝ աւելորդ, վրնաստկար և անյարմար է : Ուստի հետեւաբար քանի որ Հայ Կաթողիկ են՝ և Օսմանեան Տէրութեան հպատակ, պէտք է որ ազգին և Տէրութեան հետ մերժեն զԷջմիածնաբուսը : Իսկ եթէ չեն մերժեր և կրնդունին զայն, այն ատեն իրաւունք չունին բնաւ ոչ Հայ Կաթողիկ ազգին մասը կազմելու և ոչ ալ Տէրութեան օրինաց հաւատարիմ հպատակներուն կարգը դասուելու. ուստի և ոչ ալ Տէրութիւնը՝ որ զԷջմիածնաբուս հանդիսաւոր կերպով մերժեց՝ կրնայ բնաւ զմուռ և ժողովք մի տալ անոնց, այսինքն հասարակութիւն մի ճանչնալ կողմնակցութիւն մի՞ որ Տէրութեան վճռոյն հակառակ Բէջմիածնաբուսը իրեն գրից և կազմութեան հիմն կճանչնայ՝ խղճի և կրօնի պատրուակաւ :

Ուստի Ա. եթէ Տէրութիւնը ամենափոքր զիջողութիւն մի ալ ընէ բաժնելու յաշխարհայինս Հասունեան կուսակցութիւնը ազգային Հայ Կաթողիկ Պատրիարքարանէն՝ լոկ զմուռ մըն ալ տալով, նովին գործով Տէրութիւնը իւր վճիռը ոչնչացուցած կըլլայ, և զԷջմիածնաբուս ըստ ամենայնի ճանչցած և յարգած, որով յայտնի հակա-

սու թեան մէջ կիյնայ : Բ. Քաղաքական թե-
պէտեւ աննշան դիրք մըն ալ տայ նոյն կող-
ման , նովին գործով Հասունը իրենց հոգե-
ւոր գրուխ ճանչցած կըլլայ : Գ. Հռովմայ յա-
փըշտակիչ քաղաքականութեան դուռը նո-
րէն կըանայ համարձակ , որով Հայ Կաթո-
լիկ ազգը , ինչպէս նաեւ ուրիշ Արեւելցի
Կաթոլիկ ազգերը քիչ ժամանակուան մէջ ի-
րենց հպատակութիւնը և ներքին յարաբե-
րութիւնը կ'կորսնցնեն Օսմանեան Տէրու-
թեան հետ : Գ. Ուրիշ ազգերուն ալ Հայոց
և Յունաց համարձակութիւն կտրուի օտար
և թերեւս Հռովմէն աւելի հզօր ազդեցու-
թիւններ հրաւիրելու Օսմանեան ներքին
կառավարութեան միջամտելու համար , Տէ-
րութեան շահուցը և սկզբանցը դէմ , ո-
րով ոչ միայն կառավարութեան մինչեւ ցայ-
սօր այս խնդրոյս համար կրած աշխատու-
թիւնները ընդունայն կըլլան , այլ նոյն իսկ
այն մեծամեծ արեան զոհերն ալ որ Օսմանե-
ան Տէրութիւնը ըրաւ 1833 ին , անօգուտ
կմնան : Վերջապէս Տէրութիւնը երկու հա-
կատական դրութիւն , որէ ազգային և Բե-
վէրսուրուսական , միով Կաթոլիկ Հայ ան-
ուամբ չկրնար ճանչնալ . հարկ է ուրեմն որ
կամ միայն Բեվէրսուրուսին կուսակիցները
Հայ Կաթոլիկ ճանչնայ և կամ զԲեվէրսու-

րուսը մերժող Հայ Կաթոլիկ ազգը . կամ մե-
կը ոչնչացունէ և կամ միւսը : Ուստի Տէ-
րութիւնը Բեվէրսուրուսին կուսակիցներուն
ամենափոքր թոյլտուութիւն ըրած ժամա-
նակը՝ նովին գործով Հայ Կաթոլիկ ազգը
ոչնչացուցած կըլլայ , և Բեվէրսուրուսին
օտար գրութիւնը ուժովցնելով՝ Տէրութեան
մէջ օտար սէրութիւն մի յարուցած կըլ-
լայ , և բոլոր վերոյիշեալ չարիքները իւր
գլուխը կ'յարուցանէ :

Ասոնցմէ յայտնի կիմացուի թէ ինչ աս-
տիճան ծանրակշուութիւն ունի Հասունեանց
կողմէն եղած զմուջ և ժողովոյ մի խնդիրը ,
որ այնչափ թեթեւ և փոքր ցուցունել կեղ-
ծաւորին յաչս Տէրութեան : Եւ երկրորդ
թէ որ աստիճան հակասութեան մէջ կիյնան
այն դեռսպաններն ալ , որոնք ստիպելու կե-
լան Օսմանեան Տէրութիւնը ճանչնալու որ
և իցէ կերպով մը այդ Հասունեան կուսակ-
ցութիւնը և բաժնելու զնոյնը Հայ Կաթո-
լիկ ազգէն . որովհետեւ Հասունեան կու-
սակցութիւն ըսելը՝ Բեվէրսուրուսի կու-
սակցութիւն է , Օսմանեան Տէրութեան
քաղաքական օրինաց հակառակ , և հակա-
սական կուսակցութիւն մի է : Արդ մինչ Եւ-
րոպական Տէրութիւնք իրենց երկիրներուն
մէջ Սեւապուսը և ասոր նման պատական

հրովարտակաները կմերժեն՝ քանի որ իրենց քաղաքական օրինաց դիմաճարտ են, և հետեւաբար իբր ապստամբ կպատժեն որ և իցէ կուսակցութիւն մի՝ որ Պապական հրամանագրոյն հնազանդելու պատճառանօք Տէրութեան օրինաց դիմաճարտի, ինչպէս կըլլայ որ նոյն Եւրոպական տէրութեանց Աթոյի դեսպանք, ոմանք ալ իրենց տէրութենէն հրահանգ չունենալով, ստիպին հոս Օսմանեան պետութիւն մի ոչ միայն չպատժելու իւր քաղաքական օրինաց ապրտամբ կուսակցութիւն մի՝ այլ նաեւ յարգելու և ճանչնալու զայն առանձին զմեռով և վարչութեան ժողովով: Աւրեմն այդպիսի միջամտութիւն մի Եւրոպական դեսպանաց կողմանէ ինքն իր մէջը հակասական ըլլալով, միանգամայն ուղղակի հակառակ կըլինի 1856 ին Փարիզու դաշնադրութեան այն մասին՝ ուր բացարձակ արգիլեալ է օտար տէրութեանց միջամտութիւնը ընելը որ և իցէ կերպով Օսմանեան տէրութեան իւր հպատակաց վրայ ունեցած ներքին կառավարութեանը:

Ժողովք Փարիզու, 1156 ին Յօդուած Թ:

“Նորին կայսերական վեհափառութիւնը, իւր հպատակաց երջանկութեան վրայ ունեցած մշտաջան ինամատարութեանէն՝ կշնորհէ անոնց՝ հրամանագիր մի, որն որ բարեդբելով անոնց վիճակը, առանց զանազանութեան ազգի և կրօնի, կ'յայտնէ իւր յեհանձն դիտաւորութիւնները քրիստոնեայ ժողովրդոց կայսերութեան իւրոյ, և ուղեւոր յայտնի նշան մի տալ իւր այս նիւթիս վրայ ունեցած զգածմանը՝ որոշեց հաղորդելու նաեւ դաշնակից տէրութեանց սոյն հրամանագիրը, զորն որ իւր գերագոյն կամաց յօժարութենէն շնորհեց ”:

“Պաշնակից տէրութիւնները կհատուտաւ տեն այս հաղորդակցութեան վսեմ արժէքը: Սակայն պէտք է դժանալ որ սոյնպիսի հաղորդակցութիւն մի բնաւ իրաւունք մի չտար դաշնակից տէրութեանց միջամուխ ըլլալու, թէ՛ միահամուռ ըլլայ և թէ՛ առանձնակի, նորին վեհափառութեան իւր հպատակաց հօտ ունեցած յարաբերութեանց մէջ, և ոչ ալ իւր կայսերական ներքին կառավարութեան մէջ ”:

4786

2013

« Ազգային գրադարան »

NL0032027

2